

УДК 378.147

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.315020>

Людмила Петрук, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,
освітнього менеджменту та соціальної роботи
Рівненського державного гуманітарного університету
Анна Савушик, старший викладач кафедри педагогіки,
освітнього менеджменту та соціальної роботи
Рівненського державного гуманітарного університету

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА-МЕНЕДЖЕРА

У статті розкрито суть поняття “комунікативна культура” педагога-менеджера, яке розглядається як інтегративне особистісне утворення, що охоплює комплекс знань про механізми комунікативної взаємодії, комунікативно-мовленнєві навички, особисті комунікативні якості, а також практичний досвід комунікативної діяльності. Закцентовано увагу на тому, що комунікативна культура є невід’ємною частиною загальної культури особистості. Визначено основні напрями та методи формування комунікативної культури фахівців з управлінської діяльності. Проаналізовано структурні компоненти комунікативної культури.

Ключові слова: комунікація; комунікативна культура; структурні компоненти комунікативної культури; педагог-менеджер; професійна підготовка; спілкування; професійна культура спілкування.

Лім. 8.

Lyudmila Petruk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the Pedagogy,
Educational Management and Social Work Department,
Rivne State University for the Humanities
Anna Savushchik, Senior Lecturer of the Pedagogy,
Educational Management and Social Work Department,
Rivne State University for the Humanities

COMMUNICATIVE CULTURE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER- MANAGER

The article reveals the essence of the concept of “communicative culture” for a future teacher-manager, which is viewed as an integrative personal formation. The concept of communicative culture includes a complex of knowledge about the mechanisms of communicative interaction, communicative and speech skills, personal communicative qualities, and practical experience in communicative activity. This approach to a productive communicative and educational environment fosters a positive psychological climate, active engagement in information exchange, and openness to interpersonal pedagogical partnerships based on tolerance and mutual respect.

The article emphasizes that communicative culture is an integral part of an individual’s general culture, with its content combining the notions of communication and culture. Psychological and pedagogical analysis shows that the term “communication” is synonymous with concepts such as “connection”, “interaction”, “information exchange”, and “communication”. Communication can be viewed as a complex of interactions among people or communities, through which information, skills, experience, and activity outcomes are exchanged. The main directions and methods for forming the communicative culture of future teachers are outlined, particularly underscoring the importance of communicative skills in the professional training of management specialists. It is shown that communicative culture is a fundamental element of a teacher’s professional culture, characterized by a set of knowledge, skills, and qualities that facilitate effective interaction in addressing strategic tasks in education. The level of personality development, readiness for communicative activity, and system of views contribute to the ability to self-actualize and achieve communicative goals in various spheres of life.

The article analyzes the structural components of communicative culture, including cognitive-operational (knowledge, abilities, skills, and professional qualities), motivational (needs, interests, and individual direction), and activity (means of performing activities and their outcomes). The content of these components depends on the type of activity and professional specificity. Personal professional qualities remain the most variable and depend on specific requirements for the future teacher-manager.

Keywords: communication; communicative culture; structural components of communicative culture; teacher-manager; professional training; professional culture of communication.

Постановка проблеми. Однією з ключових умов нашого буття є ставлення до людини як до найвищої цінності, що

є актуальним у взаємодії між індивідом та суспільством. Гармонізація індивідуальних якостей особистості з культурними стандартами суспільст-

ва вимагає її підготовки до самореалізації й саморозвитку у різних сферах життя.

Незаперечною істиною для кожного із нас є теза: “Із слова починається людина”. Вочевидь, людина існує в мові, через мову, через спілкування прокладає місток для порозуміння з іншими людьми. На питання “Чи вмiєте ви спілкуватися?” більшість відразу відповідає ствердно. А якщо хто-небудь і замислиться, то, найімовірніше, здивується “А хіба для цього потрібні якісь спеціальні уміння?”. Однак практика показує, що ефективно вмiють спілкуватися далеко всі люди, ба більше – не всі керівники. Здатність до спілкування, вміння легко вступати в контакт, схилити до себе людей, завойовувати їх симпатію є надзвичайно важливим у професійній діяльності педагога-управлінця.

Сучасний педагог-менеджер повинен бути не тільки людиною високої культури та всебічної освіти, але й добре володіти культурою спілкування. Досвід і сучасні дослідження цієї проблеми дають підставу з достатньою впевненістю стверджувати, що студенти-випускники педагогічних ЗВО мають необхідний мінімум знань, умiнь та здібностей для організації процесу спілкування в усіх ланках освітньо-виховної діяльності. Однак теперішня педагогічна дійсність вимагає від учителя значно більшого, а саме – формування і розвитку не лише окремих комунікативних якостей, а цілісної культури професійного спілкування як важливої інтегративної риси педагога-фахівця. Саме це є незамінною умовою його успішного розвитку в умовах реформування сучасної освіти.

Актуальність питання формування комунікативної культури майбутніх педагогів-управлінців зумовлюється низкою факторів. Серед них соціокультурні, пов’язані з глобалізаційними процесами, діджиталізацією, міжнародною інтеграцією, розширенням масштабів і динаміки комунікації, а також розвитком сучасних засобів міжособистісного спілкування. Педагогічні фактори включають формування європейського освітнього простору, вдосконалення системи вищої освіти у контексті створення полікультурного освітнього середовища, а також посилення тенденцій гуманізації освітнього процесу та взаємодії всіх його учасників. Це також зумовлює підвищення вимог до рівня загальної і професійної комунікативної культури педагога.

Інформаційні фактори відображають стрімкий розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій, а також педагогічних інновацій у системі вищої освіти, що вимагає від учителя значно більшого, а саме – формування і розвитку не окремих комунікативних якостей, а цілісної культури професійного спілкування як важливої інтегративної риси педагога-фахівця.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Про значущість комунікативної культури у професійній

діяльності педагога свiдчить низка наукових праць зарубіжних та вітчизняних дослідників. Ці проблеми аналізували В. Безрукова, О. Бодальов, Н. Бойко, І. Волкова, С. Вольфовська, І. Дорошенко, В. Кан-Калик, В. Костомаров, Л. Мітіна, А. Мудрик, Л. Паламар, Б. Паригін, Н. Путільовська, В. Садова, Т. Яценко та інші. Особливості організації спілкування в освітньому менеджменті частково розкриті в наукових студіях Г. Єльнікової, С. Королюка, Н. Коломінського, та ін. Значна увага приділяється дослідженням, що фокусуються на проблемах професійного становлення майбутніх педагогів у контексті їх підготовки до професійно-педагогічної комунікації. Однак цілісної концепції становлення комунікативної культури становлення педагога-менеджера не розроблено.

Аналіз теоретичних та практичних аспектів цієї проблеми виявив низку суперечностей. По-перше, існує розрив між вимогами, які висуваються до майбутніх педагогів-управлінців, і фактичним рівнем їх професійно-комунікативної підготовки в умовах традиційного навчання у закладах вищої освіти. По-друге, існує необхідність у формуванні високого рівня комунікативної культури майбутніх педагогів, проте бракує сучасних педагогічних технологій, що сприятимуть її ефективному розвитку.

Метою статті є розкриття змісту поняття “комунікативна культура” та з’ясування його місця і ролі в професійній діяльності педагога-менеджера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людське спілкування нагадує своєрідну піраміду, яка складається з чотирьох граней. У процесі спілкування ми обмінюємося інформацією, пізнаємо інших людей, взаємодіємо з ними і водночас переживаємо власні стани, що виникають у результаті цього спілкування. В загальному вигляді спілкування є формою життєдіяльності як способу об’єднання та розвитку людей. Соціальний зміст спілкування полягає у тому, що воно виступає засобом передачі форм культури та суспільного досвіду. Суть психологічного змісту визначається тим, що в ході цього процесу активний світ однієї людини розкривається для іншої і відбувається їхнє духовне взаємозбагачення.

Аналізуючи педагогічну діяльність, ми все частіше звертаємося до думки, що професійне спілкування є не самостійним відокремленим феноменом, а складовою частиною діяльності: навчальної, трудової, ігрової, управлінської, в якій беруть участь педагоги-професіонали, учні, батьки. Як аспект діяльності, спілкування, чинить могутній вплив на динаміку та результати роботи загалом. Проте, погоджуючись із цим, не можна ігнорувати той факт, що педагогічне спілкування – самостійна категорія, вид мистецтва зі своїми специфічними ознаками. Мистецтво спілкування як риса особистості інтегрує в собі якості інших мистецтв: риторики, театру,

наукової творчості, мистецтва аутотренінгу, психотерапії тощо. До цього контексту варто внести таку дефініцію, як “культура”.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, термін “культура” (від латинського слова *cultura* – обробка, виховання, розвиток) трактують як “певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, що виражається в типах і формах організації життя та діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях” [1].

У практиці досліджень культури як міри, рівня розвитку людини, у структуру поняття “комунікативна культура”, входять такі основні компоненти: мотиваційно-ціннісний: знання (засвоєна інформація в цій галузі); здібності та вміння; якісні показники процесу й результатів діяльності в аналізованій сфері.

Комунікативну культуру майбутнього вчителя розглядають як складову педагогічної культури, особистісну частину професійної майстерності, а також важливу умову успішного педагогічного процесу та комфортного перебування педагога у професійній сфері [2].

Культура мовлення тісно пов’язана з комунікативною культурою, оскільки комунікація здійснюється через мовлення. Термін “комунікативна культура” вперше з’явився на початку 90-х років ХХ ст., коли в дослідженнях з педагогічного спілкування почали виділяти культурологічний аспект комунікації.

Поняття “комунікативна культура” є багатокомпонентним особистісним утворенням і розуміється як складний соціальний феномен, що стосується всіх сторін суспільного та індивідуального життя.

Комунікативна культура майбутнього вчителя охоплює комплекс знань про загальнолюдські й професійні моральні принципи, їхню історію та застосування, а також про взаємини між людьми в педагогічній діяльності. Її завдання полягає у регулюванні, стимулюванні або обмеженні поведінки учасників освітнього процесу з метою зменшення комунікативних конфліктів та узгодження індивідуальних інтересів із загальними цілями суспільства. Головною метою комунікативної культури педагога є створення правил спілкування, які сприяють взаєморозумінню між людьми під час навчання і виховання та взаємозбагаченню духовними цінностями.

Формування комунікативної культури у педагогів включає такі аспекти: опанування національно-історичним досвідом освітньої діяльності; аналіз впливу релігійних і культурних цінностей на професійну поведінку вчителя; вивчення взаємозв’язку між комунікативною та загальнолюдською культурою; дослідження проблеми соціальної відпові-

дальності родини, школи та суспільного оточення; підтримка і дотримання етичних принципів у різних соціальних, побутових і організаційних ситуаціях [5].

Культура професійного спілкування педагога розглядається в науці як інтегрована якість (сплав, поєднання) специфічних рис, комплекс яких яскраво висвітлює ту висоту, на яку піднявся педагог-менеджер у спілкуванні зі своїми підлеглими. В ході дослідження цієї проблеми вирізняються такі структурні компоненти цієї педагогічної категорії:

- гуманістична спрямованість і творча мотивація педагога-управлінця (любов до людей, своєї професії, постійний інтерес до спілкування, доброзичливість, креативний підхід до виконання завдань спілкування, прагнення до постійного підвищення культури спілкування);

- знання основ теорії педагогічного спілкування (методологія, сутність, функції, структура, стилі спілкування, творчі підходи до реалізації комунікативних завдань, діагностика культури професійного спілкування);

- комунікативно-творчі здібності (адекватність оцінки ситуації і поведінки керівника в ній, емпатія, рефлексивність діалогічність, педагогічний артистизм, перцепція, індивідуальна чарівність, здатність переконувати й навіювати, емоційна стійкість, мовна виразність, здатність моделювати спілкування);

- характер і результати спілкування в конкретній управлінській ситуації (адекватність дії поведінки, рівень взаєморозуміння, створення атмосфери співтворчості безконфліктних взаємодій).

Різновидом педагогічного спілкування є управлінське, тобто спілкування між співрозмовниками, які займають соціальні позиції співпідпорядкованості, або відносної залежності, виходячи з виконуваних соціальних ролей. Психологи називають таке спілкування різновидом рольового. Цей різновид спілкування спрямований на оптимізацію процесу управління та розв’язання проблем спільної діяльності і виконує такі основні функції: а) видача розпорядницької інформації (розпорядження вказівки, рекомендації, поради тощо); б) одержання зворотної (контрольної) інформації про хід і підсумки реалізації розпорядницької інформації; в) видача оцінної інформації про підсумки реалізації завдань [3].

Управлінське спілкування у своїй основі – ділове рольове, у процесі якого відбуваються контакт взаємодія не задля дозвілленої цікавості, а для того, щоб розв’язати певну ділову проблему.

Вивчення цього виду спілкування вказує на його складність, яка вимагає виокремлення певних складових, опису структури. Одним із ефективних є підхід, при якому виокремлюють три взаємопов’язані (взаємозалежні) сторони спілкування: перцептивну (взаємосприймання партнера у спілкуванні);

комуникативну (взаємобмін інформацією); інтерактивну (взаємодія і взаємовплив партнерів у ході спілкування).

Комуникативна культура педагога-менеджера передбачає оволодіння ним основними ознаками комуникативного якісного мовлення, яке містить: правильність, логічність, доцільність, точність, виразність, ясність, етичність, естетичність. Правильність мовлення у лінгвістичному розумінні означає добре володіння лексичними, орфографічними, граматичними та стилістичними нормами сучасної літературної мови. Логічність мовлення пов'язана з логічністю мислення і знанням мовних засобів, за допомогою яких можна точно передати предмет думання й саму думку про нього. Логіка викладу досягається за допомогою внутрішнього плану відповіді: задум – основна думка – “членування” – висновки [4].

Точність мовлення – одна із найважливіших ознак культури мовлення, яка утримує керівника від зайвого говоріння. В офіційно-діловому стилі спілкування точність досягається через систему термінів, понять, слів, точності їхнього добору. Ясність мовлення визначається як її зрозумілість, точність і логічність. Чистота мови асоціюється із поняттям відсутності у ній чужих елементів. Чистота мови є запорукою її виразності та естетичності.

Виразність мовлення досягається через уміння мовця користуватися усіма стилями мовлення. В офіційно-діловому спілкуванні варто робити акцент на використанні адміністративно-управлінської термінології, сегментуванні тексту, різних рівнів стандартизації, кліше.

Сторони, які вступають в комунікацію, мають отримувати естетичне задоволення від цього процесу. Досягається цей показник культури мовлення через присутність усіх попередніх ознак: правильності, точності, логічності, чистоти, виразності, доречності та ін. Естетика щоденної практичної мови досягається оптимальним добром мовних засобів, потрібних для певної комуникативної настанови. Почуття естетичного задоволення викликається ввічливим, дотепним розмовним мовленням.

Досить важливим в управлінській діяльності педагога-менеджера є вміння встановлювати контакт з певною особою чи групою людей і підтримувати його протягом усього процесу спілкування. У цьому питанні доречними є поради психологів, досвідчених ораторів, які пропонують цілу систему засобів, а саме: звертання і вокативи, оперативна орієнтація за візуальним і акустичним сприйманням, розвідувальні запитання, мовний етикет, посмішка, реакція на неї, цікаві приклади, доречні цитати, спрямовані відхилення (увага на когось із слухачів), тренінги, ділові ігри, колективний аналіз і висновки, вдячність аудиторії, побажання й прощання [6].

Усе це забезпечує міцний контакт, підвищує успіх спілкування, зменшує конфліктність. Однак часто причини конфліктності містяться у самому керівникові, бо погано підготувався до розмови, наради, семінару, не володіє мистецтвом живого спілкування, не зміг дещо передбачити, у потрібний момент “загальмувати” тощо.

Запобігти цьому на майбутнє може тільки самоаналіз, рефлексія, тобто дослідження своїх відчуттів, осмислення власних дій, самопізнання. Після такого аналізу рідко настає самозаспокоєння, частіше виникає потреба коригувати свою управлінську поведінку та мисленнєво-мовленнєву культуру.

Однак рефлексія і коригування будуть ефективними тоді, коли управлінець сприйматиме їх як джерело розвитку власної особистості. Для цього треба позбавитися надмірних амбіцій, самозакоханості, навчитися бачити себе збоку, твердо оцінювати свої досягнення, вчасно позбуватися однобічних оцінок [7].

Поряд із людським міжособистісним спілкуванням в умовах сучасних реалій, перед управлінням постає завдання інтегрувати до процесу комунікації сучасні комп'ютерні технології. Розвиток інформаційних технологій підсилює природне прагнення людей до самореалізації, оволодіння інформаційно-пошуковою комуникативною компетенцією, розвитку умінь і навичок генерувати нові, оригінальні, нестандартні ідеї в процесі використання комп'ютерної комунікації, упроваджувати інновації в галузі освіти.

Розвиток інформаційних технологій є фундаментом для створення інформаційно-комуникативного простору, який дає поштовх успішній реалізації поставлених завдань у будь-якій галузі сучасного інформаційного суспільства. Без перебільшення можна стверджувати, що раціональне використання у навчальному процесі інформаційно-комуникаційних технологій значно підвищує його результативність. Електронні освітні ресурси дають змогу об'єднувати велику кількість образних, звукових, умовно-графічних, відео- та анімаційних матеріалів. Сучасні засоби навчання на основі інформаційно-комуникативних технологій мають унікальні властивості і функції наочності, які здатні змінити весь процес навчання [8, 149]. Можливості засобів нових інформаційних технологій в освіті, реалізація яких створює передумови для небувалої в історії педагогіки інтенсифікації освітнього процесу, підвищення його ефективності і якості.

Тому можна стверджувати, що до основних якостей майбутнього педагога-менеджера додається ще і вміння працювати із сучасними інформаційними технологіями, технічними засобами, бути здатними до швидкого засвоєння нової інформації та використання її у процесі комунікації.

З огляду на окреслене, резюмуємо, що комунікативна культура є цілісним динамічним особистісним утворенням, важливими компонентами якого виступають культура мовлення, етика комунікативної поведінки, системно-ціннісних орієнтацій, світоглядна культура.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Отже, аналіз розглянутого питання щодо місця та ролі комунікативної культури в управлінській діяльності педагога-менеджера дає підставу зробити висновок про те, що саме комунікативна культура є однією із базових складових його професійної діяльності.

Реалізація на практиці таких важливих компонентів комунікативної культури педагога-менеджера, як: мотиваційно-ціннісний, знання основ теорії педагогічного спілкування, комунікативно-творчі здібності, здатність налагоджувати стосунки, гармонізувати середовище, рефлексивна культура, забезпечує створення позитивного мікроклімату, якісну взаємодію в освітньому просторі.

Темою подальших наукових досліджень з означеної проблеми може стати розробка ефективних педагогічних технологій на основі раціонального використання електронних освітніх ресурсів, які уможливають об'єднати велику кількість образних, звукових, умовно-графічних, відео та анімаційних матеріалів у процесі комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ "Перун", 2001. 1440 с.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. Київ : ВЦ "Академія" 2006. 256 с.
3. Крамчанін В.М. Управлінська культура керівників закладів освіти як психолого-педагогічний феномен. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gumal/pages/vyp11/1/Kramchanin.pdf
4. Святоха В.А. Вплив управлінської культури керівника вищого навчального закладу на ефективність менеджменту. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3 (32). С. 237–242.
5. Тернопільська В.І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : монографія. Житомир : Вид-во ПП "Рута", 2008. 303 с.
6. Ягулов В.В., Свистун В.І., Кришталь М.А., Король В.М. Управлінська культура і компетентність керівників як система психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикор*

донної служби України. Педагогічні та психологічні науки. 2013. № 4 (96). С. 291–301.

7. Черноус В. Комунікативна культура як основа здійснення професійної діяльності майбутнього вчителя іноземної. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/65_2023/part_3/50.pdf

8. Сікора О., Вдовичин Т. Вебсистема як засіб адаптації учасників освітнього процесу. *Молодь і ринок*. 2024. Вип. 9 (229). С. 149–155.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (Ed.). V.T. Busel. Kyiv, 2001. 1440 p. [in Ukrainian].
2. Volkova, N.P. (2006). Profesiino-pedahohichna komunikatsiia [Professional and pedagogical communication]. Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].
3. Kramchanin, V.M. Upravlinska kultura kerivnykiv zakladiv osvity yak psykhologo-pedahohichniy fenomen [Management culture of heads of educational institutions as a psychological and pedagogical phenomenon]. Available at: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gumal/pages/vyp11/1/Kramchanin.pdf [in Ukrainian].
4. Sviatokha, V.A. (2013). Vplyv upravlinskoï kultury kerivnyka vyshchoho navchalnoho zakladu na efektyvnist menezhmentu [The influence of management culture of the head of a higher educational institution on the effectiveness of management]. *Theoretical and applied problems of psychology*. No. 3 (32). pp. 237–242. [in Ukrainian].
5. Ternopil'ska, V.I. (2008). Social and communicative culture of a schoolboy: ways of ascent: a monograph. Zhytomyr, 303 p. [in Ukrainian].
6. Yagupov, V.V., Svystun, V.I., Krystal, M.A. & King, V.M. (2013). Upravlinska kultura i kompetentnist kerivnykiv yak systemna psykhologo-pedahohichna problema [Managerial culture and competence of managers as a systemic psychological and pedagogical problem]. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Pedagogical and psychological sciences*. No. 4 (96). pp. 291–301. [in Ukrainian].
7. Chornous, V. Komunikatyvna kultura yak osnova zdiisnennia profesiinoi diialnosti maibutnoho vchytelia inozemnoi [Communicative culture as the basis of professional activity of the future teacher of foreign language]. Available at: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/65_2023/part_3/50.pdf [in Ukrainian].
8. Sikora, O. & Vdovychyn, T. (2024). Vebssystema yak zasib adaptatsii uchasnykiv osvitnoho protsesu. Shchomisiachnyi naukovo-pedahohichnyi zhurnal [Web System as a Means of Adapting Participants of the Educational Process]. *Monthly Scientific and Pedagogical Journal. Youth & market*. Issue 9 (229). pp. 149–155. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.11.2024

"Досвід – це велика річ, він дозволяє вам визнавати помилку кожний раз, коли ви її здійснюєте".

невідомий автор

